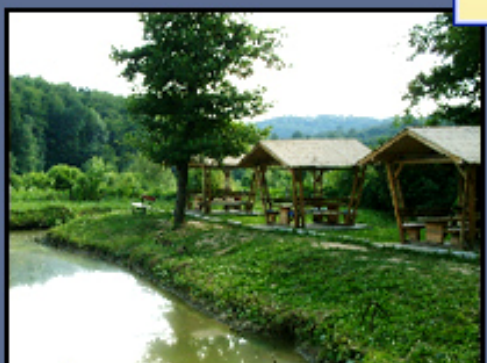

OPĆINA TUZLA

SMJERNICE ZA UPRAVLJANJE PROCESOM RURALNOG RAZVOJA OPĆINE TUZLA

Projekat :
“Valorizacija teritorije i upravljanje razvojem”

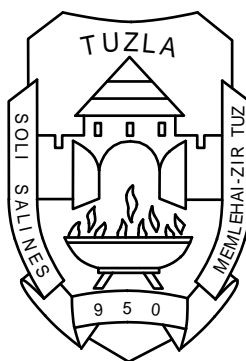
Implementator

info DESK
ZA RURALNO TURISTIČKO
PODUZETNIŠTVO

Partneri projekta

SMJERNICE ZA UPRAVLJANJE PROCESOM RURALNOG RAZVOJA OPĆINE TUZLA

Pripremili:

Dr Kadrija Hodžić, van.prof.
Dr. Midhat Jašić, docent

Tuzla, decembar 2008. godine

“Smjernice za upravljanje procesom ruralnog razvoja Općine Tuzla” je preliminarni dokument čija je namjena pružanje osnovnih informacija za procjenu opravdanosti uspostavljanja ureda (Deska) za pružanje podrške ruralnom razvoju na području općine Tuzla, kao i za potrebe involviranja u međunarodne projekte. Ove Smjernice će također poslužiti kao polazna osnova za izradu budućih strateških razvojnih dokumenata, planova i studija, potrebnih ruralnim područjima općine Tuzla.

Smjernice su urađene na osnovu analize postojećih parametara ruralnog razvoja i procjene postojećeg stanja u ruralnim područjima općine Tuzla.

Ove Smjernice će biti potrebno usaglasiti sa Prostornim planom Općine Tuzla do 2026. godine i sa Strategijom razvoja općine Tuzla 2009. – 2026., koje su u fazi izrade.

U izradi Smjernica korišteni su referentni dokumenti kao i egzaktni pokazatelji, koji su navedeni u prilogu.

S A D R Ź A J

1. Uvod	4
2. Vizija, misija i ciljevi razvoja ruralnog područja općine Tuzla	6
2.1. Misija	6
2.2. Vizija	6
2.3. Ciljevi ruralnog razvoja	7
3. Analiza osnovnih parametara ruralnog razvoja općine Tuzla	8
3.1. Kratak pregled socio-ekonomskog stanja u ruralnom području	8
3.2. Analiza prirodnih i ljudskih resursa ruralnog područja	10
3.2.1. Materijalni resursi i infrastruktura	10
3.2.2. Raspoloživost javnih usluga u ruralnom području	12
3.2.3. Analiza ljudskih resursa	12
3.3. Analiza kulturno-historijskog naslijeđa u ruralnom dijelu općine Tuzla	14
3.4. Analiza aktera ruralnog razvoja općine Tuzla	17
3.4.1. Individualni proizvođači i ponuđači usluga	17
3.4.2. Institucionalna podrška ruralnom razvoju	17
3.4.3. Obrazovanje u funkciji ruralnog razvoja	18
3.4.4. Uloga nevladinog sektora i potpornih institucija u ruralnom razvoju	18
4. Mjere i aktivnosti sa ključnim pokazateljima i oblastima	20
4.1. Poljoprivreda	20
4.2. Tradicionalni proizvodi	21
4.3. Proizvodnja zdrave hrane	21
4.4. Gastronomska ponuda	22
4.5. Tradicionalni običaji	22
4.6. Stari zanati	22
4.7. Kulturna raznolikost	22
4.8. Promocija i sajamske aktivnosti	23
4.9. Organizacija turističkih ruta u ruralnom području	23
4.10. Edukacija stanovništva o neophodnosti ruralnog razvoja	23
4.11. Komunalna infrastruktura kao preduslov ruralnog razvoja	23
4.12. Registrovanje i podrška obrta u ruralnom području	24
4.13. Inicijativa za formiranje lokalne akcione grupe (LAG) prema EU standardima	24
4.14. Podrška projektima ruralnog razvoja i lokalnim inicijativama	24
5. Aktiviranje ureda za koordiniranje ruralnog razvoja općine Tuzla	25
Referentna dokumentacija	26
Prilozi	27

1. UVOD

Smjernice za upravljanje procesom ruralnog razvoja općine Tuzla postavljene su na osnovu analize osnovnih parametara ruralnog razvoja općine Tuzla, kao i definiranja vizije, misije i ciljeva ruralnog razvoja.

Osnova za kreiranje slike poželjne budućnosti ruralnih područja nesumnjivo je realistično definiranje vizije i misije ruralnog razvoja. Realizacija vizije ruralnog razvoja, kao slike poželjne budućnosti, uslovljena je mnoštvom unutarnjih, kao i vanjskih faktora bližeg i šireg socioekonomskog okruženja. Misiju ruralnog razvoja opisali smo i kao aktivnosti kojima ćemo se baviti u budućnosti.

Postojeće socio-ekonomsko stanje u ruralnom području je osnovno i realno polazište u definisanju potreba budućeg razvoja kao i u definiranju smjernica. S tim u vezi urađena je analiza prirodnih i ljudskih resursa ruralnog područja, zatim analiza kulturno-historijskog naslijeđa u ruralnom dijelu općine Tuzla te analiza aktera ruralnog razvoja. Na toj osnovi postavljaju se mjere i aktivnosti sa ključnim pokazateljima u oblastima kao što su poljoprivreda, proizvodnja zdrave hrane, razvoj ruralnog turizma, revitalizacija starih zanata, njegovanje tradicionalnih proizvoda, njihova zaštita i drugo.

Jačanje svijesti stanovništva ruralnih područja putem edukacije i promotivnih kampanja je vrlo važno za stvaranje temelja održivog razvoja i poboljšanja života u ruralnim područjima. Koliko je važno stimulirati razvoj centara u okviru urbanog područja, toliko je važno isto činiti na ruralnim područjima, po uzoru na najrazvijenije zemlje u svijetu. Stoga bi se trebale poduzeti sve mjere da se zadrži stanovništvo u ruralnim područjima na planiranom nivou.

Urbana područja neće napredovati ukoliko u zaleđu nemaju razvijen ruralni dio. Vrijednosti urbanih i ruralnih područja su komplementarne, a njihovo povezivanje je neophodno. Stoga se uslovi za život u ruralnim područjima trebaju poboljšati kroz izgradnju infra i suprastrukture, proizvodnih pogona, te uz razvoj turizma i drugih djelatnosti. Potrebno je dakle, postići urbano-ruralnu ravnotežu. Vrlo su značajni resursi koji postoje u ruralnim područjima, pa se dugoročno planiranje ruralnih područja vezuje za pet osnovnih komponenti, a to su:

- budućnost proizvodnje hrane,
 - kulturno-historijsko naslijeđe,
 - razvoj infrastrukture,
 - razvoj industrije,
 - razvoj tercijarnih djelatnosti,
- a sve u cilju podizanja standarda življenja u seoskim područjima.

S obzirom na potrebe prostorne organizacije ruralnog područja, a u svjetlu različitih perspektiva u oblasti proizvodnje i potrošnje, neophodno je utvrditi tipologiju ruralnih naselja, kao što su:

- ruralna naselja za proizvodnju voća i povrća, bilja, štalski uzgoj stoke-sela u poljima (u njihovoj oranzaciji prednost ima potreba proizvodnje),
- brdsko-planinska sela-gdje bi bilo neophodno razvijati pašnjačko-stočarsku proizvodnju, uzgoj šumskog i ljekovitog bilja, razvoj turističkih usluga sa prednošću razvoja prirodnih cjelina i vrijednosti,
- sela u prigradskim zonama kojima je poljoprivreda dopunska djelatnost.

Preferira se pored proizvodnje hrane i razvoj dopunskih djelatnosti:

- sakupljanje i prerada šumskih plodova i ljekovitog bilja,
- izrada raznih proizvoda ručnog rada (pletenje, šivanje, proizvodi od kože, drveta, metala i drugo),

- izrada i dorada raznih sitnih elemenata i industrijske proizvodnje,
- montaža određenih proizvoda i sklopova industrijskih proizvoda,
- turistička djelatnost i drugo.

Samo kombinacijom raznih proizvodnih i uslužnih djelatnosti moguće je učiniti atraktivnim ruralna područja i time zadržati ljudski potencijal u njima kao vitalnu komponentu društva.

Primjena novih tehnologija u proizvodnji zdrave hrane, izgradnja neophodnih infrastrukturnih sistema, razvoj nekih vrsta tercijarnih djelatnosti i formiranje industrijskih pogona u blizini većih ruralnih aglomeracija mogu značajno unaprijediti ne samo ekonomiju ruralnog sektora, već i podići cjelokupan društveni milje na viši stupanj razvoja.

2. MISIJA, VIZIJA I CILJEVI RAZVOJA RURALNOG PODRUČJA OPĆINE TUZLA

2.1. Misija

«Iskoristiti sve potencijale lokalnih zajednica u ruralnim područjima da bi ona postala atraktivno mjesto življenja».

Ruralno područje općine Tuzla treba da omogući snabdijevanje svježom, zdravstveno ispravnom i nutritivno vrijednom hranom stanovništva općine Tuzla i regije, kao i prerađivačkih kapaciteta. Osim toga, razvoj ruralnog područja treba da omogući savremene životne uslove za zaposlene farmere čija egzistencija isključivo ovisi od poljoprivredne proizvodnje.

Aktivnosti stanovništva ruralnih područja treba da su usmjerene na:

- razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje, prije svega povrća, voća, gljiva, meda, a zatim mlijeka, mesa i drugog u skladu sa ekološkim uvjetima žitarica i industrijskih kultura
- unapređenje razvoja plasteničke proizvodnje
- razvoj ruralnog turizma uz njegovanje gastronomske ponude i tradicionalnih običaja te kulturnih, historijskih i prirodnih raznolikosti uz privlačenje domaćih i stranih turista
- sajamske aktivnosti regionalnog i međunarodnog značaja

Očekivani efekti ruralnog razvoja mogu se ostvariti ukoliko postoji liderska uloga Općine Tuzla u iniciranju, aktiviranju i vođenju ovih procesa, te uz partnersko djelovanje i saradnju svih zainteresovanih aktera ruralnog i lokalnog ekonomskog razvoja.

2.2. Vizija

«Učinimo ruralno područje općine Tuzla konkurentnim mjestom življenja»

Ruralno područje općine Tuzla u budućnosti vidimo kao ekonomski razvijenu sredinu koja proizvodi cjelokupne potrebe za svježom-nepreprađenom hranom za potrebe stanovništva općine, kao i sirovine za potrebne prerađivačkih kapaciteta. Primarna poljoprivredna proizvodnja razvijena uz primjenu savremenih agrotehničkih mjera posebno u oblasti povrtlarstva i voćarstva, proizvodnje i prerade gljiva te proizvodnje mlijeka, mliječnih proizvoda i mesa, uz razvijenu edukaciju primarnih proizvođača.

U razvoju poljoprivrede vidimo razvijene tradicionalne proizvode sa zaštićenim geografskim porijeklom i tradicionalnim ugledom, a posebno proizvode od prerađenog voća, mliječne proizvode i tradicionalna jela. Razvoj ruralnog turizma vidimo kroz gastronomsku ponudu i smještaj posebno u okolnostima kad mogu doći do izražaja tradicionalni običaji, vjerske i kulturne raznolikosti. To će stvoriti mogućnosti za organizaciju turističkih ruta u ruralnom području te organizaciju promocije i sajamskih aktivnosti u ruralnom području.

Edukacija stanovništva ruralnog područja o potrebi njihovog aktivnog učešća u ruralnom razvoju trebalo bi da se uspostavi kao neprekidna aktivnost, na temelju razvijenih posebnih obrazovnih

programa prilagođenih potrebama ruralnog razvoja i aktera koji učestvuju kao sudionici ruralnog razvoja na području općine Tuzla.

Razvojni projekti u narednom periodu trebaju da omoguće razvoj i poboljšanje komunalne infrastrukture kao preduslov ruralnog razvoja uz razvoj opće infrastrukture (lokalni putevi, vodovod, odvodnja otpadnih voda, krutog otpada, rasvjeta, komunikacije i drugo), kao razvoj socijalne infrastrukture, kao što je primarna zdravstvena zaštita, školstvo, veterinarske usluge i drugo.

2.3. Ciljevi ruralnog razvoja

Strateški ciljevi ruralnog razvoja

1. Razvoj konkurentnosti ruralnih područja općine Tuzla
2. Razvoj svijesti o vrijednosti ruralnih područja općine Tuzla

Operativni ciljevi ruralnog razvoja

- Ostvariti uslove za očuvanje naseljenosti u manje razvijenim ruralnim područjima kroz poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima uz bolju opremljenost općom, poslovnom i socijalnom infrastrukturom
- Podrška unapređenju poljoprivredne proizvodnje sa orijentacijom na razvijanje vlastite sirovinске baze za prehrambenu i druge industrije koje treba da se intenzivnije razvijaju
- Podrška razvoju sorskog turizma
- Zaštita respektabilnih prirodnih, kulturno-historijskih i stvorenih bogatstava
- Podrška razvoju formalnih, neformalnih i informativnih programa obrazovanja stanovništva u ruralnom području općine Tuzla
- Podrška razvoju urbanih elemenata u ruralnim područjima, jer su to sastavne komponente razvoja ruralnih područja

Očekivani rezultati i efekti

Realizacija osnovnih i specifičnih ciljeva ruralnog razvoja treba da obezbjedi slijedeće rezultate i efekte:

1. Ekonomske efekte – podizanje standarda ruralnog stanovništva;
2. Demografske efekte – zaustavljanje odliva ruralnog stanovništva;
3. Ekološke efekte – jačanje interesa za očuvanje prirodne sredine;
4. Kulturne efekte – kulturno uzdizanje i očuvanje kulturnih vrijednosti ruralnog područja;
5. Infrastrukturni efekti – izgrađenost modernih saobraćajnica, energetskih i telekomunikacionih kapaciteta;
6. Komunalni efekti – savremeni sistemi navodnjavanja, odvodnje otpadnih voda i održavanje životnog prostora.

3. ANALIZA OSNOVNIH PARAMETARA RURALNOG RAZVOJA OPĆINE TUZLA

3.1. Kratak pregled socio-ekonomskog stanja u ruralnom području

Socio-ekonomsko stanje ruralnog područja mjerljivo je preko indikatora kao što su: broj poljoprivrednika ekonomski ovisnih od obrade zemljišta, njihova radna sposobnost izražena prema starosnoj strukturi i zdravstvenom statusu, a prije svega prihodi koje oni ostavuju. Sadašnji podaci kojim se raspolaže nisu dovoljno pouzdani, ali je nesumnjivo prema svim procjenama smanjenje broja stanovništva koje živi u tim područjima, sa većim brojem starijih domaćinstva.

Dio ruralnog stanovništva je zaposleno u industrijskim i drugim djelatnostima u urbanim područjima Tuzle, ali se djelomično bavi i poljoprivredom. Sa aspekta ruralnog razvoja značajno je prisustvo vlasnika vikendica, sa spremnošću da se bave poljoprivredom i drugim djelatnostima. Stepenn obrazovanja ruralnog stanovništva je većim dijelom na nivou osnovnog i dijelom srednjoškolskog obrazovanja, sa nedovoljnim kompetencijama i kvalifikacijama potrebnim za efektivan stručni rad u poljoprivredi i ruralnom razvoju.

Socio-ekonomsko stanje ruralnog stanovništva je zbog toga oslabljeno, dok izvjestan broj porodica i građana prima neophodnu finansijsku i drugu materijalnu pomoć iz vanjskih izvora. Znatno je broj uzdržavanih osoba, odnosno osoba koje svoju egzistenciju baziraju na pomoći rodbine iz inozemstva a dijelom i iz zemlje.

Ruralno područje općine Tuzla općenito karakteriše parceliranost poljoprivrednog zemljišta i mali zemljišni posjedi, tako da je veliki broj kućanstava sa relativno malim posjedom koji u ovakvim uvjetima za neke poljoprivredne proizvode ne mogu biti tržišno konkurentni.

Mjere i aktivnosti za socio-ekonomsko stanje:

- Podići uključenost i svjesnost stanovništva ruralnog područja u rješavanju socio-ekonomske problematike
- Izgraditi jasne pretpostavke za razvoj ruralnih područja sa jasnim i transparentnim razvojnim planovima (socijalna infrastruktura, opća infrastruktura, transparentni planovi i programi razvoja zajednice i drugo)
- Zaustaviti migraciju iz ruralnog područja kroz poboljšanja u demografskoj politici putem podrške uspostavljanju produktivne i održive proizvodnje kao i podrška zapošljavanju u ruralnim područjima
- Podrška razvoju seoskih domaćinstava sa pristupačnom infrastrukturom potrebnom za ugodno življenje
- Podrška razvoju programa permanentnog cijeloživotnog osposobljavanja i školovanja ruralnog stanovništva i to u svim oblicima: formalno, neformalno i informativno obrazovanje
- Podrška razvoju programa za stimulaciju porodica sa više djece
- Programska podrška za ostale djelatnosti u ruralnom području kao što je turizam, zanastvo, kućne radinosti i druge djelatnosti

Swot analiza

<p>Snage:</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Šumsko bogastvo▪ Tradicija u proizvodnji voća i povrća▪ Tradicija u prikupljanju šumskih plodova i ljekobilja▪ Vlasnici vikendica zainteresirani da se bave poljoprivredom▪ Bogata kulturno - povijesna baština▪ Blizina tržišta Tuzle, kao i edukativnog centra▪ Tradicija u obavljanju poljoprivrede i obrta▪ Postojanje osnove za razvoj malog poduzetništva	<p>Slabosti:</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Depopulacija i povećanje starosne dobi ruralnog stanovništva▪ Nizak stepen obrazovanja▪ Usitnjen posjed, prevladavaju mješovita gazdinstva▪ Decenijsko zaostajanje jer je poljoprivreda bila u sjenci industrijalizacije▪ Nedovoljno izgrađena seoska infrastruktura▪ Posljedice rata, minirana područja, degradirane zemljišne površine zbog industrijskih kapaciteta (rudnici, kopovi i slično)▪ Nedovoljna primjena savremenih tehnologija usljed smanjenog obima ulaganja u poljoprivredu▪ Ograničenost prerađivačkih kapaciteta▪ Nedostatak financijskih sredstava za razvoj projekata i aktiviranje kulturno - povijesnih resursa▪ Nedostatak tradicije needuciranosti o seoskom turizmu kao djelatnosti
<p>Mogućnosti:</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Unapređenje obrazovanosti stanovništva u ruralnom području kao i usklađenost strukovnog obrazovanja sa budućim potrebama▪ Poboljšanje infrastrukture i javnih usluga,▪ Poticanje razvoja tematskih turističkih ruta▪ Kreditiranje ruralnog turizma▪ Sufinanciranje projekata kojima se odobre sredstva iz međunarodnih fondova▪ Uključivanje u međunarodnu i međuregionalnu saradnju na programima održivog razvoja▪ Razvoj infrastrukture (putevi, vodovodna mreža i kanalizacija),▪ EU programi i EU izvori financiranja▪ Definiranje/brendiranje proizvoda▪ Osnivanje zadruga starih zanata i proizvođača suvenira▪ Izgradnja i rekonstrukcija etno-sela	<p>Prijetnje:</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Onečišćenje prirode kao posljedica rada industrije u Tuzli i okolici▪ Nekonzistentna politika razvoja ruralnih područja na nivou države te odgoda planova ujednačenog regionalnog razvoja▪ Nastavljanje migracije stanovništva iz ruralnih područja▪ Nedostatak finansija za održavanje i obnovu kulturno - povijesne baštine▪ Djelimično minirana područja (1% od ukupne površine)▪ Neodgovarajuća zakonska regulativa (posebno u dijelu ruralnog turizma)▪ Nizak nivo educiranosti stanovništva, a obrazovna politika ne prepoznaje potrebe tržišta▪ Nedostatak fondova za razvoj obrazovnih programa namijenjenih za ruralni razvoj

3.2. Analiza prirodnih i ljudskih resursa ruralnog područja

Postojanje prirodnih, materijalnih i ljudskih resursa su osnovni preduslov u definisanju mogućih pravaca razvoja ruralnog područja općine Tuzla.

Poljoprivredno zemljište predstavlja jednu od najvažnijih kategorija u razvoju, te njegovom očuvanju i unapređenju treba usmjeriti posebnu pažnju.

3.2.1. Materijalni resursi i infrastruktura

Zemljišni potencijali. Prema procjenama Općina Tuzla raspolaže sa 30.255 hektara zemljišnih površina, od čega je oko 16.000 hektara poljoprivrednih površina (oko 54%). Unutar poljoprivrednih površina od naznačenih oko 16.000 hektara, obradivo zemljište i bašte zauzimaju oko 64%, voćnjaci oko 15%, livade oko 13% i oko 8% su pašnjaci. Preostalo zemljište čine šumsko zemljište sa oko 37% i neplodno zemljište sa 9%.

U skladu sa raspoloživim pokazateljima veličina zemljišnog posjeda iznosi 0,08 hektara/stanovniku, što je znatno ispod svjetskog limita koji iznosi 0,44 hektara po stanovniku. Kada je riječ o raspoloživosti zemljišta po zaposlenoj osobi u poljoprivredi, ne postoje zvanične evidencije, jer još uvijek nije uspostavljen formalni registar poljoprivrednih gazdinstava.

Bonitetne kategorije zemljišta utvrđene su na osnovu morfoloških, hemijskih, fizičkih i bioloških svojstava tla, te proizvodnih karakteristika terena. Pod terminom bonitet tla podrazumijeva se relativna ocjena kvaliteta tla i njegova proizvodna sposobnost.

Prema upotrebnoj vrijednosti ove bonitetne kategorije svrstane su u tri grupe:

- zemljišta priladna za kultiviranje (I-IV bonitetna kategorija)
- zemljišta manje prikladna za kultiviranje (V-VI bonitetna kategorija)
- zemljišta ograničena u upotrebi (VII-VIII bonitetna kategorija).

Prema raspoloživim podacima, najveći dio obradivog zemljišta na području općine Tuzla pripada agrozonu II. Reakcija kiselosti (pH faktor) u H₂O u rangu je od 4,45 do 8, tako da su na području općine Tuzla dominantna automorfna tla sa 72,0% (pH u H₂O 6,5), što predstavljaju kisela tla.

Prema vlasničkoj strukturi zemljišnih resursa, na području općine Tuzla od ukupnih površina poljoprivrednog zemljišta, najveći dio se odnosi zemljišta u privatnom vlasništvu.

Korištenje zemljišta u poljoprivredne i druge svrhe ograničeno je usljed:

- Degradiranosti određenih površina zbog eksploatacije mineralnih sirovina (uglja i soli)
- Nepristupačnost zemljišta za korištenje zbog djelimične kontaminacije površina minama (oko 1% ukupnih površina je kontaminirano minama), kao i nerazvijena jasna politika deminiranja
- Usitnjenost zemljišnih posjeda
- Nizak nivo obrade zemljišta zbog migracije ruralnog stanovništva u urbane centre, čime je nastupilo napuštanje imanja.

Sistemi za navodnjavanje i akumulacije na području općine Tuzla se sporadično primjenjuju, te je potrebno da se ovi sistemi u većoj mjeri uspostavljaju i koriste u ruralnim područjima.

Prema raspoloživim podacima, većina poljoprivrednih proizvođača u proizvodnji koristi hemijska sredstva, prehranjivače i gnojiva, ali je evidentan problem nedovoljnog poznavanja savremenih metoda kao i međunarodnih standarda (GLOBAL GAP, HACCP, ISO, HALAL) o primjeni ovih sredstava od strane proizvođača.

Korištenje poljoprivredne mehanizacije u obradi zemlje. Poljoprivredni proizvođači na području općine Tuzla uglavnom obrađuju zemljište mašinskim putem, ali u manjem procentu još uvijek i mehaničkim putem. Iskorištenost poljoprivredne mehanizacije je još uvijek nedovoljna, ali i dalje postoji potreba za dodatnom opremom u cilju povećanja prinosa i kvaliteta poljoprivrednih proizvoda ili jednostavno, unapređenja poljoprivredne proizvodnje.

Za sada ne postoje zvanične evidencije o stepenu iskorištenosti poljoprivredne mehanizacije u obradi zemlje.

Dostupnost putne infrastrukture. Na području općine Tuzla postoji oko 450 kilometara kategorisanih puteva. Stanje putne infrastrukture je zadovoljavajuće, ali postoji evidentna potreba za izgradnjom novih putnih pravaca koji će kvalitetno povezati ruralna područja sa urbanim centrom grada, te omogućiti dostupnost do poljoprivrednih površina za obradu.

Vodni resursi. Najvažniji vodni resurs u neposrednoj blizini Tuzle je jezero Modrac koje predstavlja akumulaciono jezero površine oko 17 km², i ujedno je najveće ove vrste u BiH. Ovo jezero podignuto je prvenstveno sa ciljem obezbijeđenja tehnološke vode za potrebe industrije Tuzlanskog bazena. Njegov kapaciteta je oko 2,3m³/sekundi. Zbog velikog deficita pitke vode u Tuzli, akumulacija Modrac koristi se i za obezbijeđenje vode za piće.

Osnovnu mrežu vodotoka čini rijeka Jala i drugi vodotoci, od kojih su najveće Joševica i Solina, te Požarnička rijeka, Grabov i Mramorski potok.

Strukturu vodnih resursa Tuzle čine i mineralno-termalni izvori vode, i to slane, sumporne i mineralne vode.

Ekološki aspekt ruralnog razvoja općine Tuzla. Ekološki uticaj na ruralni razvoj tretira oblasti zaštite zraka, vode i zemljišta. Kada je u pitanju kvaliteta zraka, proizvodnja električne energije u okviru Termoelektrane Tuzla, industrijskih kapaciteta susjednih općina, te postojanje mnogobrojnih individualnih kotlovnica koje izgaraju energente za proizvodnju energije za zagrijavanje utiču na onečišćenje zraka i stvaranje efekta 'kiselih kiša' (pojava lebdećih čestica, sumpor dioksida i drugih jedinjenja). TE Tuzla je u proteklom periodu učinila dosta pomaka u cilju poboljšanja proizvodnih procesa kako bi se emisija štetnih jedinjenja značajno umanjila. Prikupljanje i zbrinjavanje krutog otpada vrši se putem javnog preduzeća "Komunalac" Tuzla, koje još uvijek nema dovoljno razvijene procese za odvajanje otpada po kategorijama. Odlaganje krutog otpada vrši se preko jednog sanitarnog odlagališta i 8 tehnoloških odlagališta (šljakišta). Poseban problem za ruralna područja predstavlja preko 20 divljih deponija krutog otpada.

Uz navedeno, još uvijek postoji i problem kontaminacije zemljišta minama, jer je još uvijek oko 1% ukupnih površina na području općine Tuzla kontaminirano minama.

3.2.2. Raspoloživost javnih usluga u ruralnom području

Značajna prednost za procese ruralnog razvoja su uredi mjesnih zajednica koji funkcioniraju u svih 40 mjesnih zajednica Općine Tuzla, i predstavljaju kvalitetan instrument za identifikovanje i provođenje mjera za unapređenje ruralnog razvoja. Ovi uredi također ostvaruju komunikaciju i saradnju sa građanima u ruralnim područjima, čime građani općine Tuzla direktno učestvuju u procesima donošenja odluka bitnih za unapređenje uslova življenja u ruralnim područjima.

Pokrivenost mjesnih zajednica poštanskim uslugama na području općine Tuzla putem javnog preduzeća BH Pošta omogućeno je sa 8 poštanskih ureda u urbanom dijelu grada, kao i sa poštanskim uredima u rubnim mjesnim zajednicama Bukinje, Dokanj, Simin Han, Gornja Tuzla, Kiseljak, Mramor, Lipnica, Ljubače i Husino. Bankarske usluge dostupne su preko značajnog broja banaka koje imaju svoje filijale smještene u urbanom dijelu Tuzle, stoga ne postoji evidencije o postojanju bankarskih institucija u ruralnom području.

Stanovništvo u rubnim (ruralnim) dijelovima općine Tuzla ostvaruje primarnu zdravstvenu zaštitu putem područnim ambulanti koje djeluju u sastavu Doma zdravlja Tuzla, a nalaze se u slijedećim mjesnim zajednicama: Breške, Bukinje, Dokanj, Dobrnja, Gornja Tuzla, Kiseljak, Lipnica, Mramor, Par Selo, Pasci, Slavinovići i drugi. Ostale oblike zdravstvene zaštite stanovnici ovih područja ostvaruju u Univerzitetskom kliničkom centru Tuzla, kao i u privatnim zdravstvenim ustanovama.

Brigu o zdravstvenom stanju životinja na području općine Tuzla vodi javno preduzeće Veterinarska stanica Tuzla, koja realizuje preventivno-dijagnostičke procedure i kontrolu zdravlja životinja, mjere liječenja domaćih životinja, reprodukcija, praćenje kvalitete stočne hrane i ishrane domaćih životinja, te nadzor i kontrola nad proizvodnjom, preradom i prometom namirnica životinjskog porijekla. Veterinarska stanica je kadrovska i tehnički osposobljena za navedene poslove i u kontinuitetu pruža značajnu podršku razvoju poljoprivrede u domeni zaštite zdravlja domaćih životinja na području općine Tuzla. Intervencije na krupnim životinjama se obavljaju na posjedu vlasnika, dok se na malim životinjama usluge pružaju uglavnom preko ambulanti ili na punktovima u mjesnim zajednicama. Djelovanje Veterinarske stanice u ruralnim područjima omogućeno je preko ambulanti u Bukinju, Slavinovićima, Gornjim Pascima i Dragunji, dok su veterinarske usluge također dostupne i preko privatnih veterinarskih stanica. Ne postoji evidencija o zahtjevima poljoprivrednih proizvođača za otvaranjem novih ambulanti u drugim ruralnim područjima. Postoji porast zainteresovanosti za proširenje broja veterinarskih stanica.

Trenutno na području općine Tuzla postoji pet otkupnih stanica mlijeka kao podrška proizvodnji mlijeka u ruralnom području općine Tuzla (instalirane na području mjesnih zajednica Gornja Tuzla, Požarnica, Dragunja, Kiseljak i Šićki Brod-Šići). U toku je izgradnja kapaciteta i infrastrukture sa dodatna dva mjesta u ruralnom području općine Tuzla (na području mjesnih zajednica Dokanj i Bukinje), čime se nastavljaju stvarati uslovi za organizovani otkup mlijeka. Postoje inicijative za otvaranje novih otkupnih stanica na ruralnom području općine Tuzla.

3.2.3. Analiza ljudskih resursa

Prema statističkim podacima, na području općine Tuzla živi 131.861 stanovnika, dok je prema raspoloživoj općinskoj evidenciji, na osnovu procjene iz 2006. godine, općinsko područje od 302 km² naseljeno sa 174.558 stanovnika, odnosno sa 578 stanovnika/km², te prema tome spada u gusto naseljena područja u BiH. Prema strukturi urbanog i ruralnog područja, 27,5% ukupnog prostora pripada urbanom području, dok je preostalih 72,5% ruralno područje općine Tuzla. Broj domaćinstava na području općine prema procjeni iznosi 51.443 domaćinstva, od čega je u

ruralnom području evidentirano oko 36%, dok je u urbanom području preostalih oko 64%. Iz ovih pokazatelja je vidljivo da je u proteklom periodu došlo do migracije stanovništva iz ruralnog u urbano područje grada, te postoji značajna stopa dnevne migracije stanovništva.

Od ukupnog radno sposobnog stanovništva na području općine Tuzla, prema statističkoj evidenciji u 2007. godini je 31.280 zaposlenih osoba, a nezaposlenih osoba je 19.035. Od ukupnog broja zaposlenih na području općine Tuzla, najviše je zaposlenih osoba sa srednjom stručnom spremom (36%), zatim KV radnici (20%), VSS (18%). U strukturi nezaposlenih osoba, najviše je osoba sa KV strukom (36,8%), zatim sa srednjom stručnom spremom (30%) i NKV radnika (24,9%). Ne postoje zvanične evidencije o broju i obrazovnoj strukturi zaposlenih i nezaposlenih osoba u ruralnom području općine Tuzla, a isto se odnosi i na nepostojanje evidencije o farmerima koji ostvaruju stalno zaposlenje u poljoprivredi, iako je evidentno da sve veći broj osoba iz ruralnog područja traži ekonomsku egzistenciju u poljoprivredi.

U postojećem obrazovnom sistemu (srednješolsko i visoko-školsko obrazovanje), postoji nedostatak odgovarajućih obrazovnih odnosno kvalifikacijskih profila potrebnih u oblastima poljoprivrede kao i ostalih profila interesantnih za ruralni razvoj. Trenutno u Srednjoj hemijskoj školi Tuzla postoji dio obrazovnih profila za poljoprivredu i veterinarstvo, dok na Tehnološkom fakultetu Tuzla postoji obrazovni smjer za proces prerade hrane. Trenutno neformalnu edukaciju za poljoprivredne proizvođače u oblastima novih tehnologija u proizvodnji i drugo obavljaju nevladine organizacije kao što su USAID LAMP, Udruženje BOSPER Tuzla i drugi.

Sadašnje stanje u oblasti obrazovanja poljoprivrednog i ruralnog stanovništva i nedostatak prateće obrazovne i druge infrastrukture u ruralnim područjima zahtijeva sistematsko organizovanje i koordinirano djelovanje svih nadležnih struktura.

Mjere i aktivnosti za prirodne i ljudske resurse:

- Primjena agrotehničkih i hidrotehničkih mjera (odvodnjavanje i navodnjavanje) za uklanjanje kiselosti tla u cilju povećanja proizvodnosti zemljišta,
- Analiza kvalitete poljoprivrednog zemljišta (na osnovu karte upotrebne vrijednosti zemljišta izvršiti valorizaciju područja općine Tuzla i indentifikovati kvalitetno poljoprivredno zemljište),
- Obezbijediti uslove za podizanje kvaliteta poljoprivrednog zemljišta, naročito obradivih površina i oranica, posebno onih koje su prikladne za kultiviranje kroz razne oblike unapređenja (meliorativnim, agrotehničkim i hidrotehničkim mjerama, arondacijama i drugim),
- Održavanje kompleksa poljoprivrednog zemljišta na području općine Tuzla,
- Izgradnja irigacionih sistema u cilju stvaranja uslova za bolje korištenje zemljišta i omogućavanje šireg izbora poljoprivrednih kultura tokom vegetacije,
- Maksimalno zaštititi vrijedno poljoprivredno zemljište i kvalitetne poljoprivredne površine od promjene namjene, odnosno od izgradnje trajnih objekata,
- Definirati površine za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju u povrtlarstvu i voćarstvu,
- Planirati izgradnju objekata ili korištenje prostora za nepoljoprivredne svrhe izvan poljoprivrednih površina,
- Rekultivacija oštećenih poljoprivrednih zemljišta (bivši rudnički kopovi, industrijski kapaciteti i drugo),
- U saradnji sa nadležnim institucijama (Civilna zaštita Tuzla i drugi) realizovati projekte o deminiranju područja i inicirati stalno obilježavanje miniranih područja,

- Uspostavljanje registra poljoprivrednih gazdinstava,
- Uspostavljanje i vođenje evidencije o stepenu iskorištenosti poljoprivredne mehanizacije u obradi zemljišta,
- Efikasno upravljanje komunalnim otpadom sa projektima komprimiranja i reciklaže postojećeg otpada kao i povećanje kapaciteta odlaganja,
- Uvođenje pilot projekata selektivnog sakupljanja otpada,
- Izgradnja regionalne deponije sa saniranjem i eliminiranjem divljih odlagališta,
- Promocija čistijih tehnologija i obnovljivih izvora energije,
- Uvođenje eko etiketa za proizvođače koje vode brigu o okolišu,
- Izgradnja centralnog postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda,
- Ispitivanje kvalitete bunarskih, izvorišnih i drugih voda u ruralnim područjima i njihova dezinfekcija,
- Uspostavljanje informacijskog sistema kvalitete zraka (katastar emisija, monitoring, registar onešćivača, sistem informiranja javnosti),
- Uvođenje obrazovnih programa za stručno osposobljavanje i usavršavanje poljoprivrednika u postojećem obrazovnom sistemu,
- Uvođenje neformalnog oblika edukacije za stanovništvo u ruralnim područjima u oblastima poljoprivrede, zanatstva, tradicionalnih obrta/zanimanja i slično,
- Stručno osposobljavanje i usavršavanje ruralnog stanovništva za deficitarna zanimanja,
- Obrazovanje poljoprivrednih proizvođača u različitim oblastima (korištenje hemijskih sredstava, prehranjivača i gnojiva prema odgovarajućim međunarodnim standardima – GLOBAL GAP, HACCP, ISO, HALAL)....

3.3. Analiza kulturno-historijskog naslijeđa u ruralnom dijelu općine Tuzla

Vrlo značajan potencijal općine Tuzla su bogatstva kulturno – historijskog naslijeđa odnosno spomenici koji su prisutni na cijelom njenom području i mogu se svrstati u kategoriju raznovrsne baštine kroz koju su pečat ostavile razne civilizacije. Ovakva raznovrsnost kazuje da se na ovom prostoru u historijski vrlo dugom periodu oblikovao fond spomeničkog inventara koji pripada kulturnom krugu različitog etničkog i religioznog sistema vrijednosti, nastao višemilenijskim odvijanjem života na ovim prostorima. Kulturno i prirodno naslijeđe, počev od kulturnih pjezaža i ruralnih područja do historijskih gradskih centara, je izraz identiteta i od velike je važnosti za ukupni razvoj društva.

Zaštita i korištenje kulturno-historijske baštine, kao specifičnog humanističkog vida kvaliteta prostora, uživa tretman djelatnosti od posebnog značaja za društvo, te stoga osnovne mjere zaštite trebaju dobiti svi evidentirani objekti.

Na području općine Tuzla prisutni su objekti iz raznih historijskih perioda, te se može s pravom reći da postoje ostaci koji svjedoče o kontinuitetu življenja i stvaranja na ovom području. Tako je prisutan: prahistorijski period, srednjovjekovni period, osmanski i austrougarski period, dok je ostatak graditeljskog naslijeđa svrstan u kategoriju ostalo.

Područje općine Tuzla obiluje objektima kulturno-historijskog naslijeđa, kao što su:

- Ostaci neolitskih, prahistorijskih naselja i objekti ambijentalnog značaja (srednjovjekovno utvrđenje Krešića Gradina, neolitsko naselje gradinskog tipa Grad, prahistorijsko naselje Gornja Tuzla 1, prahistorijsko naselje Drakčanska Meraja,

prahistorijsko naselje Solina, stambeni objekti u Gornjoj Tuzli iz osmanskog perioda, prahistorijska gradina Gradovrh Solina, prahistorijska gradina Par Selo Gornje, Bugilovića kuća iz osmanskog perioda i drugo)

- Više nekropola stećaka i usamljenih stećaka koji se nalaze u Doknju, Breškama, Mramoru, Dragunji, Obodnici Donjoj i Gornjoj, Rasovcu, Požarnici, Kukovini, Potrašu, Kovačici, Husinu, Čaklovićima Gornjim
- Memorijalni i sakralni objekti, i to džamije (Hadži Iskenderova ili Čaršijska džamija (Atik), Bijela ili Sagrdžijina džamija, Zgradačka ili Amila Alije džamija, Potok ili Hadži Bajazidova džamija, Potur ili Hadži Husejinova džamija), katoličke crkve i kapele (katolička crkva Sv. Jurja, katolička crkva "Uznesenja Gospina", Franjevački samostan Solina-Gradovrh, Kapela Gospe Lipničke, Kapela Sv. Ante, Kapela na katoličkom groblju Ljepunice) i Pravoslavna crkva u Tuzli, te pravoslavna groblja, katolička groblja, katoličke kapele, turbeta i šehidski nišani i mezarja
- Stambeni objekti spomeničkog karaktera – tradicionalne bosanske kuće poluspratnice i spratnice;
- Veći broj vodenica (Požarnica, Kovačevo Selo, Breške, Dokanj, Kosci, Cviljevina, Kovačica, Obodnica Donja, Lipnica Gornja, Potraš, Pasci Donji i Mihatovići)
- Evidentiran je i veći broj spomen obilježja, ploča, bisti i spomen česmi posvećenih ljudima i događajima iz II svjetskog rata i perioda radničkog pokreta.

Detaljnije informacije o ovim objektima u Prilogu broj 4.

Značajan dio narodnog graditeljstva, kao nepokretnog naslijeđa, jesu i pokretna dobra, kao što su pokućstvo, alati, poljoprivredna oruđa, tekstilni predmeti i drugi tradicionalni predmeti, proizvodi kućne radinosti i domaćih zanatlija, kao što su grnčari, kovači, domaće tkalje i vezilje, zatim proizvodnja tradicionalnih proizvoda kao što su proizvodnja sira, pekmeza, šljivovice. Trenutno ne postoji uspostavljena evidencija o kulturnoj raznolikosti i identitetu, tradicionalnim običajima, starim zanatima i gastronomskoj ponudi.

Kuturno naslijeđe se, osim materijalnim dobrima, manifestuje i elementima nematerijalne kulture, koja se prenosi sa generacije na generaciju, posredstvom jezika, muzike, igara, životnih stavova, običaja, vjerovanja i čitavog niza drugih formi. Nematerijalna dobra predstavljaju duhovno naslijeđe koje čini identitet naroda kome pripadaju i kao takva morala bi biti prenijeta budućim generacijama i predstavljena široj javnosti. Značajnu ulogu u očuvanju kulturnog naslijeđa i razvoju sela imaju manifestacije koje njeguju i unapređuju izvorno narodno stvaralaštvo što privlači posebnu pažnju domaćih i stranih turista, jer njeguju tradiciju, narodne običaje, folklor i domaću radinost.

Jedna od već postojećih manifestacija je na primjer «Lilanje» koja se njeguje u Doknju. Postoje i drugi običaji koji bi se mogli oživjeti i uklopiti u turističku ponudu. Međutim, brze promjene u načinu života dovele su do zanemarivanja ove vrste naslijeđa.

Uz kulturno-historijsko naslijeđe, važan segment za ruralni razvoj je prirodno naslijeđe, u koje se ubrajaju kategorije kao što su prirodna područja i prirodne vrijednosti.

U okviru prirodnih područja svrstana su područja vrijednog pejzaža (pejzaži) i pejzažno-parkovne površine (parkovi), a u okviru prirodnih vrijednosti su hidrografska, geomorfološka, floristička i faunistička obilježja Tuzle. Tuzla je bogata zaštićenim pejzažima, kao što su termalni izvori u Slavinovićima, Tuzlanski kiseljak, kompleks Ilinčica, Majevička greda, Vršani, Kicelj, Gradovrh, Ban Brdo, Stara Majeвица, te hidrografski potencijali kao što su Jezero Modrac, Pilipova voda i drugi (detaljnije: Prilog broj 3).

Mjere i aktivnosti za kulturno-historijsko naslijeđe:

- Utvrditi trenutno stanje i izvršiti novu valorizaciju materijalnog i kulturnog naslijeđa ruralnog područja općine Tuzla
- Istraživanje i uspostava evidencije o kulturnoj raznolikosti i identitetu, tradicionalnim običajima, starim zanatima
- Istraživanje i uspostava evidencije o gastronomskoj ponudi ruralnog područja
- Kategorizacija kulturno-historijskog naslijeđa i identifikovanje mjera zaštite (turistička izgradnja može izazvati promjenu prostornih odosa, te degradaciju prostornih vrijednosti pojedinih područja)
- Odrediti sadržaj naslijeđa koji bi mogao biti iskorišten u turističke svrhe i promociju sela, u skladu sa lokalnom tradicijom i prilikama
- Važno je da kulturno-historijski objekti imaju istaknutu i uvaženu vrijednost u okviru turističke ponude sa akcentom na očuvanju izvorne slike mjesta i sa osmišljenim oživljavanjem tog prostora i ambijenta
- Osigurati dostupnost kulturnim dobrima
- Osigurati odgovarajuće natpise (piktograme) sa edukativnom i komunikacijskom porukom na više jezika
- Stvoriti sigurnost objekata u konstruktivnom smislu
- Utvrditi način i proces zaštite i konzervacije kulturnih dobara (iznalaženje novih namjena uz djelimične izmjene koje neće bitno narušiti njihova spomenička svojstva, a poboljšati će uslove korištenja)
- Unošenje objekata kulturno-historijskog naslijeđa u planske dokumente, te zainteresovanim investitorima i potencijalnim korisnicima predstaviti fond narodnog graditeljstva kao korisnu površinu
- Neophodno je da se udruženim snagama svih mjerodavnih institucija i pojedinaca pronađu brze i efikasne mjere zaštite, koja će omogućiti da uveliko prorijeđen fond narodnog graditeljstva općine Tuzla preživi
- Utvrditi sistem upravljanja naslijeđem i način njegove promocije,
- Oživljavanje pojedinih zanata i proizvodnja tradicionalnih predmeta i proizvoda na autentičan način (grnčari, kovači, domaće tkalje i vezilje, proizvodnja šljivovice, pekmeza i slično) u cilju upotpunjavanja turističke ponude
- Uvesti edukativne programe za rad sa lokalnim stanovništvom i kontinuirano raditi na podizanju svijesti ljudi o značaju i vrijednosti lokalne baštine kao elementa globalnog naslijeđa svijeta,
- Izrada promotivnih web prezentacija o turističkoj ponudi u oblasti kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa općine Tuzla
- Izrada i distribucija promotivnog materijala
- Uvesti tradicionalnu manifestaciju sa raznovrsnim sadržajem (npr. pripremanje jela na tradicionalan način, revija narodnih igara i narodne muzike, izložba domaćih rukotvorina i slično).
- Organizovanje manifestacija koje njeguju i razvijaju umjetničko stvaralaštvo, te privredno-turističkih i sportsko-rekreativnih manifestacija
- Oživljavanje nekih zaboravljenih ili zapostavljenih običaja, rituala, narodnih zanata i drugo, a koji bi bili interesantni i atraktivni za turiste
- Obezbijedenje prostora i uslova za odmor i rekreaciju (izgradnja trim staza, terena, staza za bicikliste i slično)

3.4. Analiza aktera ruralnog razvoja općine Tuzla

Akteri u ruralnom razvoju obuhvataju direktne učesnike kao što su individualni proizvođači i ponuđači usluga, u formi fizičkih osoba odnosno registrovanih pravnih lica, dok drugu grupu čine institucionalni akteri, a to su Općina Tuzla, Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Federacije BiH i Tuzlanskog kantona (uključujući i Zavod za poljoprivredu Tuzla kao poljoprivredno-savjetodavni servis), Tehnološki fakultet, Srednja hemijska škola Tuzla, Agencija za certifikaciju proizvodnje po međunarodnim standardima, Muzej istočne Bosne, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, kulturno-umjetnička društva i klubovi, zatim udruženja poljoprivrednika i poljoprivredno-zemljoradničke zadruge, udruženja za podršku razvoju (Udruženje BOSPER Tuzla, Udruženje TALDi Tuzla, Udruženje samostalnih privrednika općine Tuzla), Privredna komora Tuzlanskog kantona, Obrtnička komora Tuzlanskog kantona i Turistička zajednica Tuzlanskog kantona, Turističko-informativni centar Tuzla kao i turističke agencije.

3.4.1. Individualni proizvođači i ponuđači usluga

Na ruralnom području općine Tuzla, uz poljoprivrednu proizvodnju koja predstavlja oslonac ruralnog razvoja, postoje i oblici proizvodnje odnosno jednostavne prerade voća i povrća, mlijeka i mliječnih proizvoda, mesa i drugog, prema tradicionalnim načinima pripreme ovih proizvoda, proizvodnja tekstilnih i/ili odjevnih predmeta, predmeta od metala, predmeta za kućanstvo i drugo. Trenutno ne postoji evidencija o stvarnom broju poljoprivrednih proizvođača, ponuđača usluga smještaja u ruralnim područjima, odnosno zanatlija i obrtnika u smislu tradicionalnih zanata, ali je evidentan porast osoba koje putem apliciranja za dostupna podsticajna sredstva podižu određenu proizvodnju i u istoj traže obezbjeđenje vlastite egzistencije.

3.4.2. Institucionalna podrška ruralnom razvoju

Veoma su važan segment institucionalni akteri koji putem zajedničke koordinacije, saradnje i umrežavanja daju doprinos u ruralnom razvoju. Institucionalni akteri predstavljaju vladine institucije, obrazovne institucije, nevladine organizacije kao i institucije koje pružaju poslovnu i drugu podršku.

U okviru vladinih institucija, važnu ulogu imaju državna, entitetska i kantonalna ministarstva nadležna za donošenje i provođenje politika razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja. Do sada oblast ruralnog razvoja nije adekvatno tretirana odnosno nepostoje jasne strategije i politike ruralnog razvoja od državnog ka nižim nivoima vlasti.

Općina Tuzla je lider u upravljanju procesima lokalnog ekonomskog razvoja, i na osnovu te pozicije će razvijati vlastiti strateški okvir ruralnog razvoja kao i programske aktivnosti usmjerene na realizaciju ključnih ciljeva usmjerenih ka ruralnom području, koje će biti usklađene sa relevantnim strategijama ruralnog razvoja donesenih na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou. Općina Tuzla kao jedinica lokalne samouprave nema izvornu nadležnost za ovu oblast razvoja, s obzirom da joj za te namjene nisu obezbijedena odgovarajuća budžetska sredstva viših nivoa vlasti. Općina Tuzla svojom liderskom ulogom u kontekstu lokalnog razvoja kreira pozitivan i afirmativan ambijent za ruralni razvoj.

Ne postoje odgovarajući programi koji će kroz razvojne politike i promociju uticati na promjenu svijesti stanovništva o potrebi većeg angažmana u oblasti ruralnog razvoja (potrebe za edukacijom, uvođenjem novih tehnologija i postupaka u poljoprivredi), zatim u oblasti zaštite okoline i slično.

3.4.3. Obrazovanje u funkciji ruralnog razvoja

Postojeće stanje u okviru obrazovnog sistema za oblast poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja nije adekvatno, s obzirom na činjenicu trenutnog ograničenja u stručnim i obrazovnim profilima koji se školuju u srednjim školama na području općine Tuzla te na Univerzitetu u Tuzli. U okviru srednješkolskog obrazovanja, trenutno samo Srednja hemijska škola ima u obrazovnom programu jedan dio stručnih profila za obrazovanje kadrova za poljoprivrednu proizvodnju i veterinarske usluge, te Srednja turističko-ugostiteljska škola koja obrazuje profile za ugostiteljstvo i trgovinu, ali ne i za razvoj tradicionalne gastronomske ponude. Stručne tehničke škole nemaju obrazovne programe za stare i tradicionalne zanate, što predstavlja nedostatak za obrazovanje ovih kadrova. Kada je riječ o visokoškolskim institucijama, jedino Tehnološki fakultet Tuzla obrazuje kadrove za profil procesne prerade hrane. Ne postoji sistem rekultivacije i vraćanja namjeni za ponovno aktiviranje degradiranih područja.

Evidentan je nedostatak obrazovnih programa za oblast poljoprivredne proizvodnje i generalno ruralnog razvoja, čime potreba za stručnim i obrazovanim kadrovima u ovoj oblasti nije zadovoljena.

Nedovoljno je razvijen i neformalni i izvaninstitucionalni oblik obrazovanja populacije odraslih osoba u cilju promjene kvalifikacije i prilagođavanja za potrebe ruralnog razvoja, osim nekoliko nevladinih organizacija koje pružaju obuku poljoprivrednim proizvođačima u oblasti primjene novih tehnologija u poljoprivrednoj proizvodnji (npr. Udruženje BOSPER Tuzla, USAID LAMP i drugi)

3.4.4. Uloga nevladinog sektora i potpornih institucija u ruralnom razvoju

Jedan dio nevladinih organizacija ima ograničeno iskustvo u rješavanju konkretnih problema u lokalnim zajednicama, a zbog ograničenosti finansiranja tih projekata i nedovoljan utjecaj na pozitivne promjene u pojedinim područjima djelovanja (Udruženje BOSPER Tuzla, Udruženje samostalnih privrednika, Udruženje TALDi Tuzla, Udruženje za razvoj NERDA Tuzla i druga). Udruženje BOSPER Tuzla sa svojim organizacijskim i institucionalnim kapacitetima pruža direktnu podršku poljoprivrednim proizvođačima, kao i podršku u jačanju kapaciteta novonastalih udruženja poljoprivrednika i zemljoradničkih zadruga.

Značaj nevladinih organizacija je u tome što te organizacije posjeduju znanje i iskustvo o privlačenju međunarodnih fondova pripremom projekata po standardnoj metodologiji Evropske Unije za upravljanje projektnim ciklusom.

Nevladine organizacije imaju iskustva u radu unutar okruženja koji se temelji na upravljanju projektnim ciklusom i raspolaganju donatorskim sredstvima. One aktivno utiču na dotok fondova u zajednicu za finansiranje aktivnosti iz različitih donatorskih fondova. Oni su ključni sudionici uz privatni sektor.

Jedan broj udruženja koja djeluju u oblasti razvoja poljoprivrede nemaju odgovarajuća iskustva u radu nevladinog sektora, te je njihov uticaj na promjene sadašnjeg stanja ograničeno (posebno se tu radi o udruženjima poljoprivrednika, zemljoradničkim zadrugama i drugim).

Druge institucije, kao što su poslovno-savjetodavni centri, i to prije svega Udruženje samostalnih privrednika, Centar za razvoj poduzetništva Tuzla, Udruženje inovatora Tuzla, Udruženje za razvoj NERDA Tuzla i drugi pružaju jedan dio usluga za individualne proizvođače u ruralnim područjima.

Ove institucije uglavnom djeluju na području poslovne podrške, koja se odnosi na pružanje informacija i savjeta o osnivanju samostalnog biznisa, usluge povezivanja sa tržištem, razvoj proizvodnje, poslovno-savjetodavne usluge. Udruženje samostalnih privrednika općine Tuzla u ruralnim mjesnim zajednicama ima uspostavljene info punktove putem kojih distribuira informacije o razvojnim inicijativama i pruža informativno-savjetodavnu podršku obrtnicima. Udruženje inovatora Tuzla u saradnji sa udruženjem žena «Kreativa» iz Gornje Tuzle pruža podršku osnaživanju tradicionalnih zanata i gastronomske ponude ruralnog područja koje pokriva ovo Udruženje.

Ipak, većina te podrške se odnosi uglavnom na oblast poljoprivredne proizvodnje, pri čemu su djelom zanemareni drugi aspekti ruralnog razvoja, čiji potencijali zbog toga nisu dovoljno iskorišteni.

Mjere i aktivnosti za aktere ruralnog razvoja:

- U okviru vladinih institucija, bitnu podršku ruralnom razvoju treba da obezbijede nadležna Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Federacije BiH i Tuzlanskog kantona, koje treba da doprinosi ovom procesu sa odgovarajućim strateškim politikama, regulativnom podrškom i finansijskom odnosno budžetskom podrškom.
- Osnaživati koordinaciju između svih relevantnih aktera u cilju upravljanja razvojnom politikom te nadzora i vrednovanja razvojnih programa
- Obrazovne institucije u saradnji sa nadležnim ministarstvima i drugim zainteresovanim subjektima trebaju razviti obrazovne programe koji će biti usklađeni sa potrebama ruralnog razvoja, za stručne profile koji će afirmisati stare i tradicionalne zanate, poljoprivredne proizvodnje i proizvodnje zdrave hrane i drugo
- Razviti posebne obrazovne programe i omogućiti izvaninstitucionalne oblike obrazovanja i prekvalifikacije odraslih osoba u kontekstu ruralnog razvoja
- Razvoj programa i promotivnih aktivnosti za podizanje svijesti odraslih osoba o potrebama ruralnog razvoja
- Podrška projektima organizacijskog i institucionalnog jačanja udruženja i zadruga poljoprivrednih proizvođača
- Podrška osnivanju zadruga obrtnika u oblasti starih i tradicionalnih zanata

4. MJERE I AKTIVNOSTI SA KLJUČNIM POKAZATELJIMA I OBLASTIMA

4.1. Poljoprivreda

Za razvoj poljoprivredne proizvodnje na području općine Tuzla neophodno je razviti programe podrške individualnih poljoprivrednih proizvođača, sa ciljem ohrabriranja farmera u zasnivanju (start-up) i proširenju proizvodnje, povećanju obradivih površina i prinosa, samozapošljavanju i ostvarivanju stalnih i dodatnih prihoda. Na ovaj način će se iskoristiti raspoloživi resursi i kapaciteti u ruralnom području i stvoriti uslovi za razvoj održive poljoprivredne proizvodnje koja može biti konkurentna na tržištu i koja može doprinijeti podizanju nivoa zapošljavanja u sektoru poljoprivrede.

Uređenjem poljoprivrednog zemljišta stvaraju se povoljniji uslovi za povećanje proizvodne vrijednosti zemljišta i za njegovo ekonomičnije korištenje i lakšu obradu. Potrebni su odgovarajući programi nadležnih entitetskih i kantonalnih ministarstava u cilju provođenja osnovnih mjera za što bolje iskorištenje poljoprivrednog zemljišta u ruralnom području općine Tuzla. Te mjere podrazumijevaju provođenje agrotehničkih i hidrotehničkih mjera za određene tipove primarne poljoprivredne proizvodnje, a na osnovu obavljene analize zemljišta tla i konfiguracije tla. Svaka pojedinačna poljoprivredna kultura zahtijeva određene zemljišne uslove, te se primjenom odgovarajućih agrotehničkih i hidrotehničkih mjera može kvalitetno unaprijediti poljoprivredna proizvodnja.

Kada je riječ o oblastima poljoprivredne proizvodnje važnim za razvoj ruralnog područja općine Tuzla, fokus će se staviti na razvoj oblasti kao što su stočarstvo, intenzivna voćarska proizvodnja, proizvodnja povrća u zatvorenom prostoru i na otvorenom polju, pčelarstvo i druge značajne oblasti.

Da bi se stekao pravi uvid u poljoprivredne potencijale općine Tuzla neophodno je uvođenje Registra poljoprivrednih gazdinstava što bi omogućilo da se vodi uspješnija i kvalitetnija poljoprivredna politika. Na području BiH ne postoji uspostavljen sistem organizovanja savjetodavnih službi. Do njegove uspostave funkciju može obavljati Poljoprivredni zavod Tuzlanskog kantona.

Mjere za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje su:

- podrška u zasnivanju i proširenju proizvodnje u oblastima stočarstva, voćarstva, proizvodnje povrća u zaštićenom prostoru (plastenicima) i na otvorenom, pčelarstva i drugo)
- podrška povećanju proizvodnje i kvalitete mlijeka te ishrane stoke,
- podrška sakupljanju i preradi šumskih plodova i ljekovitog bilja,
- podrška organizaciji poljoprivredne proizvodnje na bazi zdrave hrane i podsticanja ruralnog poduzetništva,
- uređenje poljoprivrednog zemljišta,
- izgradnja infrastrukturnih kapaciteta (npr. otkupnih stanica za mlijeko i sl.),
- pružanje savjetodavnih usluga odnosno stručni nadzor u proizvodnji putem savjetodavne službe na lokalnom području,
- obučavanje poljoprivrednika, prijenos tehnika i znanja,
- podrška poljoprivrednim proizvođačima u ostvarivanju kreditnih zajmova, zajedničkoj nabavi inputa i sl.,
- organizaciono jačanje udruženja poljoprivrednika (edukacija ključnog osoblja u udruženjima poljoprivrednika),

- poticanje udruživanja u zadruge i ostale oblike poslovnog povezivanja individualnih poljoprivrednih proizvođača,
- izrada brošura, vodiča i sl. u cilju informisanja poljoprivrednih proizvođača, promocije poljoprivrede i poljoprivrednih proizvoda.

4.2. Tradicionalni proizvodi

Ruralna područja Općine Tuzla imaju preduvjete za promovisanje autohtonih i tradicijskih poljoprivrednih proizvoda (proizvodi od voća, povrća, mesa, mlijeka meda i drugi). Proizvodnja i potrošnja autohtonih prehrambenih proizvoda u svijetu je u stalnom porastu, zahvaljujući činjenici da se radi o proizvodima posebnih svojstava koja proizilaze iz samog načina proizvodnje (postupci, sastojci) kao i podneblja iz kojeg potječu, ovisno o oznaci koju nose. Obzirom da su se stvorili uslovi za zaštitu i promociju tipičnih prehrambenih proizvoda (doneseni su Pravilnici o zaštiti geografskog porijekla i tradicionalnog ugleda, kao i Zakona o hrani Bosne i Hercegovine i Zakona o zaštiti intelektualnog vlasništva), to je uz dodatne edukacije i programe moguće brendiranje i zaštita geografskog porijekla, izvornosti i tradicionalnog ugleda pojedinih proizvoda (pekmez od jabuke, suhi sir, pekmez od šljive i sl.)

4.3. Proizvodnja zdrave hrane

Proizvodnja zdrave hrane je sastavni dio promocije zdravog životnog stila i zdrave prehrane. U narednom periodu potrebno je sprovesti u saradnji sa nadležnim institucijama mjere kontrole cjelokupnog lanca proizvodnje hrane, uz uspostavljanje međunarodnih standarda, i to:

- U poljoprivrednoj proizvodnji standarde vezano za integralnu proizvodnju, uz certificiranje po načelima GLOBAL GAP-a
- Standarde vezano za preradu hrane po načelima ISO 22000, IFS - International Food Standard, Codex Alimentarius HACCP, kao i sprovođenje načela dobre higijenske prakse u svim segmentima proizvodnje hrane
- Monitoring i kontrola zdravstvene ispravnosti hrane putem ovlaštenih nadležnih institucija i inspekcija uz akreditaciju i certficiranje laboratorija koje će biti povezane sa ruralnim područjima (uzorkovanje)
- Podrška projektima edukacije poljoprivrednih proizvođača sa regulativom u ekološkoj poljoprivrednoj proizvodnji i preradi i ekološkim standardima u oblasti ISO 14000 i značaju očuvanja okoliša
- Uspostavljanje ekološke-organske proizvodnje u predjelima u kojima je to moguće, kao i certificiranje po međunarodnim IFOAM, CRAV, DEMETRA, Evropskim i drugim regulativama i standardima
- Programi podrške njegovanju etničke hrane i podrška regionalnoj certifikacijskoj kući, regionalnoj agenciji za Halal certifikaciju u Tuzli
- Potrebno je provesti aktivnosti na procjeni bolesti, suficitarnosti i deficitarnosti u prehrani na cjelokupnom području općine Tuzla te procjene bolesti izazvane toksiko-infekcijama hranom na području općine Tuzla

4.4. Gastronomska ponuda

Gastronomska ponuda je dio turističke ponude kao i šansa za poboljšanje prehrambenih navika kako ruralnog tako i urbanog stanovništva. U gastronomskoj ponudi potrebno je provesti slijedeće mjere:

- afirmacija domaće gastronomske ponude u turističkoj ponudi, kroz njeno kvalitetno definiranje, a zatim promociju putem stručnih publikacija, medija i manifestacija
- obogaćivanje gastronomske ponude kvalitetnim i prepoznatljivim proizvodima karakterističnim i za druga geografska područja
- korištenje lokalnih ekološki proizvedenih namirnica u gastronomskoj ponudi
- edukacija o kreiranju gastronomske ponude hrane (tradicionalnih jela)

4.5. Tradicionalni običaji

Tradicionalne običaje možemo klasificirati na vjerske i narodne običaje. Manifestacije tradicionalnih običaja mogu biti potpora razvoja ruralnog turizma, kao što je manifestacija «Lilanje» u Doknju.

Tradicionalne običaje potrebno je obraditi posebnim projektom povezanim sa organizacijom turističkih ruta i kulturnim raznolikostima. Također, potrebno je izraditi evidenciju sa podacima o tim običajima te ih afirmirati pomoću informativnih i promotivnih materijala (brošure, letci i slično).

4.6. Stari zanati

Potrebno je razvijati svijest i znanje potrošača o tome na koji način njihove potrošačke navike mogu pridonositi očuvanju tradicionalnih obrta i starih zanata. Uz to je potrebno uvođenje posebnih obrazovnih programa odnosno programa prekvalifikacije i dokvalifikacije u oblastima starih zanata uz podizanje svijesti o vrijednosti kulturne baštine uz oživljavanje tradicionalnih obrta i proizvodnje autohtonih proizvoda prilagođenih savremenim potrebama i načinu života. Potrebno je osmisliti programe oživljavanja starih zanata kojima će se afirmirati kao sastavni, živi dio kulturne baštine i njihova upotrebna vrijednost u savremenom načinu života. Neki stari zanati su grnčari, kovači, domaće tkalje i vezilje, samardžije, abadžije, kundurdžije, arakijadžije, kazandžije, tenečedžije, terlukčije, potkivači, sarači i drugi. Također, potrebno je napraviti evidenciju o starim zanatima te ih adekvatno promovirati.

4.7. Kulturna raznolikost

Obnova i zaštita spomenika kulture, podrška projektima očuvanja arheoloških i etnoloških znamenitosti i lokacija, podrška očuvanju i upravljanju prirodnim baštinom, afirmiranje posebnosti pejzaža, krajolika, tradicije, običaja i kulturnog identiteta kao značajnih faktora razvoja. Bogata kulturno-historijska i prirodna baština općine Tuzla zahtijeva u budućem periodu posebnu pažnju i njegu, te kroz njihovu zaštitu, revitalizaciju, rekonstrukciju i privođenje određenoj namjeni, obogatiti i proširiti kulturnu baštinu i turističku ponudu općine.

4.8. Promocija i sajamske aktivnosti

Promocija i sajamske aktivnosti mogu se odvijati kroz godišnje izložbe tradicijskih, obrtničkih i poljoprivrednih proizvoda, ekološke proizvodnje, bogatstva kulturne baštine i običaja. To daje mogućnost za razmjenu iskustava između proizvođača, organizacije tematskih okruglih stolova, sagledavanje problema sa kojima se proizvođači susreću u postupku proizvodnje, organizaciji tržišta za stalan plasman proizvoda i drugo.

4.9. Organizacija turističkih ruta u ruralnom području

Organizacija turističkih ruta u ruralna područja u saradnji sa općom turističkom ponudom Općine Tuzla. U budućnosti nije isključena i mogućnost razvoja konjičkog sporta, kao i uspostavljanje škole jahanja, jer postoje određeni kapaciteti u ovoj oblasti koje je potrebno podsticati.

4.10. Edukacija stanovništva o neophodnosti ruralnog razvoja

Edukacija stanovništva o neophodnosti ruralnog razvoja je osnovna i najvažnija metoda u postizanju ciljeva kvaliteta ruralnog razvoja. Suočeni sa dinamikom i intenzitetom promjena u svim segmentima razvoja društva, pravilna i kontinuirana cjeloživotna edukacija mora postati jednim od pravila načina života na seoskim prostorima. Seosko stanovništvo mora biti na vrijeme i pravilno informisano i educirano ali mora biti i naučeno kako iskoristiti mogućnosti koje su dostupne putem postojećih inicijativa i institucija u oblasti ruralnog razvoja.

Potrebna je animacija stanovništva za učešće i doprinos u razvoju kvaliteta življenja u ruralnim područjima, brzom prihvatanju savremenih tehnologija, kao i edukacija u područjima ruralnog turizma i edukacija o standardima, tradicionalnim zanatima, autohtonoj poljoprivredi, gastronomskoj ponudi i slično.

4.11. Komunalna infrastruktura kao preduslov ruralnog razvoja

Poboljšanje općih uslova i kvalitete života stanovništva u ruralnim područjima jeste pretpostavka uspješnog koncepta ruralnog razvoja, odnosno za postojanje razvijene opće infrastrukture, kao što su snabdijevanje električnom energijom, vodosnabdijevanje, telekomunikacijska infrastruktura, putna infrastruktura, rasvjeta, uređenje i obnova javnih površina i igrališta za djecu i mlade, odvodnja otpadnih voda, zbrinjavanje otpada i drugo. Razvoj infrastrukture ima ključnu ulogu u povećanju privlačnosti seoskih područja kao mjesta stanovanja odnosno mjesta poslovanja.

Uz navedeno, važno je unaprijediti i aspekte socijalne infrastrukture, kao što su institucije primarne zdravstvene zaštite, uspostavljanje i jačanje institucija školstva u ruralnim područjima, razvoj usluga koje se odnose na specifične oblasti poljoprivredne proizvodnje, kao što su stručni i savjetodavni servisi, veterinarske usluge, uspostavljanje vodoopskrbnih sistema i drugo.

4.12. Registrovanje i podrška obrta u ruralnom području

U skladu sa postojanjem potrebe za formiranjem odgovarajućih oblika djelatnosti u ruralnom području (poljoprivreda, stari zanati, gastronomska ponuda i drugo), potrebno je osposobiti kapacitete u javnom i nevladinom sektoru, za pružanje informativnih i savjetodavnih usluga kod registracije obrta te započinjanja biznisa. U cilju osnaživanja zajedničkog djelovanja, potrebno je uspostaviti ured za koordinaciju podrške u ruralnom razvoju.

4.13. Inicijativa za formiranje lokalne akcijske grupe (LAG) prema EU standardima

Regulativa Evropske Unije propisuje okvirni pristup ruralnom razvoju pod nazivom “Veza među razvojnim aktivnostima ruralnog razvoja” (LEADER - ‘Liaison Entre Actions de Développement de l’Économie Rurale’). LEADER svojom Inicijativom nastoji pružiti ruralnim područjima razvojnu metodu za uključivanje lokalnih aktera u stvaranje budućnosti njihovih područja. LEADER inicijativa predlaže pristup ruralnom razvoju na temelju organizacije lokalnih partnerstava - osnivanje **Lokalne akcijske grupe (LAG)** - s malim timom stručnjaka odgovornih za definisanje (uz sudjelovanje lokalnih sudionika) i provedbu akcijskog plana. Potičući partnerstva između uprave, lokalne samouprave, privatnog i civilnog sektora u okviru lokalne akcijske grupe (LAG), LEADER razvija pristup u kojem se osnažuju veze među sektorima, nositeljima lokalnog razvoja i ruralnim područjima. LEADER potiče uspostavu novih partnerstava i oblika upravljanja na lokalnoj razini ovisno o lokalnom kontekstu, te se usredotočuje na lokalni pristup koji potiče jačanje lokalnih mehanizama upravljanja.

Operativni ciljevi LEADER pristupa:

- Pokretanje inicijative za formiranje lokalne akcijske grupe (LAG)
- Jačanje kapaciteta među ruralnim stanovnicima
- Priprema i početak provedbe strategije ruralnog razvoja
- Provedba projekata saradnje

4.14. Podrška projektima ruralnog razvoja i lokalnim inicijativama

Mjere i aktivnosti podrške projektima ruralnog razvoja i lokalnim inicijativama bi bile:

- Ohrabrivanje i razvoj aktivnosti ruralnog stanovništva da zajednički djeluje putem projekata saradnje
- Razvijanje lokalne razvojne strategije i pripremanje njene provedbe
- Promovisanje lokalnih inicijativa i partnerstva uključivanjem lokalne zajednice, poslovnih predstavnika i predstavnika lokalne uprave
- Transfer dostignuća, iskustava i stručnog znanja, te dostupnost informacija i zaključaka putem umrežavanja
- Formiranje Fonda za pomoć u realizaciji projekata iz oblasti ruralnog razvoja

5. AKTIVIRANJE UREDA ZA KOORDINIRANJE RURALNOG RAZVOJA OPĆINE TUZLA

U okviru oblasti ruralnog razvoja općine Tuzla potrebno je inicirati i aktivirati značajan broj mjera i instrumenata koji mogu obezbijediti odgovarajuće pozitivne efekte na ruralnom području, te je zbog toga neophodno uspostavljanje ureda za koordiniranje ruralnog razvoja kako bi se proces ruralnog razvoja otpočeo i koordinirano vodio te omogućio saradnju sa svim akterima na lokalnom i međunarodnom nivou.

Ured za koordiniranje ruralnog razvoja će obezbijediti uspostavu saradnje i koordinaciju svih relevantnih aktera uključenih u ruralni razvoj, kao i umrežavanje lokalnih i međunarodnih partnera u realizaciji određenih mjera. Uz to, ured će kontinuirano vršiti prikupljanje i razmjenu neophodnih informacija o ruralnom razvoju.

Jedan od glavnih preduslova i instrumenata pokretanja procesa ruralnog razvoja je aktivnost *ureda (deska) koja bi se ogledala u slijedećem:*

- Pružanje informacija o regulativi, zakonu i trgovinskim odnosima, posebno u vezi sa carinskom disciplinom;
- Pružanje savjeta i informacija u oblasti poreske regulative za MSP
- Traženje partnera za aktivnosti oko uvoza-izvoza i ekonomske saradnje između partnera odnosno teritorija;
- podrška malim i srednjim preduzećima za učešće na sajmovima i promotivnim događajima
- Kreiranje baze podataka u područjima poljoprivrednih proizvoda i promocije turizma
- Promocija teritorija i animacija (teritorija obuhvaćenih djelovanjem ureda, kao i animacija i promocija događaja i aktivnosti u vezi sa promocijom lokalnih proizvoda i promocijom turizma
- Pružanje informacija o sajmovima
- Tehnička pomoć kod izrade prijedloga projekata pristupnih fondova kao i identifikovanje mogućnosti različitih programa Evropskog finansiranja u saradnji sa Italijanskim partnerima

Referentni dokumenti:

- Dugoročna strategija razvoja općine Tuzla od 2003. – 2015. godine
- Strateške smjernice razvoja i promocije turizma u općini Tuzla
- Lokalni ekološki akcioni plan općine Tuzla - LEAP
- Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006. – 2010.)
- Strategija razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu od 2009. – 2013. godine
- Studija početnog stanja poljoprivrednog sektora na području sjeveroistočne regije BiH
- Prostorni plan Tuzlanskog kantona do 2025. godine
- Zakon o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju Bosne i Hercegovine (maj 2008. godine)
- Zakon o hrani Bosne i Hercegovine
- Zakon o zaštiti intelektualnog vlasništva Bosne i Hercegovine
- Pravilnik o oznakama garantovanog tradicionalnog specijaliteta prehrambenog proizvoda BiH
- Pravilnik o zaštiti geografskog porijekla i tradicionalnog ugleda

Prilozi za Smjernice za upravljanje procesom ruralnog razvoja općine Tuzla

Prilog broj 1: Korištenje zemljišta i poljoprivredni inputi na području općine Tuzla

Namjena	Površina (ha)	Površina (km ²)	Struktura (%)
Poljoprivredne površine	11921	119.2	40.16
Šumske površine	12243	122.4	41.24
Građevinsko-stanovanje	4873	48.7	16.42
Građevinsko-privreda	292	2.9	0.98
Odlagališta šljake i jalovišta	96	1.0	0.32
Deponije čvrstog otpada	2	0.0	0.01
Deponije tehnološkog otpada	0	0.0	0.00
Kamenolomi	0	0.0	0.00
Degradirane površine	179	1.8	0,60
Vodene površine	20	0.2	0.07
Ostalo	59	0.6	0.20
<i>Privremeno neupotrebljivo (mine)</i>	376	3.8	1.27
<i>Eksploataciona polja</i>	2592	25.9	8.73
<i>Posebna namjena</i>	144	1.4	0.49
<i>Magistralni put (dužina)</i>		48.4	
<i>Regionalni put</i>		38.0	
<i>Lokalni put</i>		450	
<i>Željezničke pruge</i>		27.3	
<i>Rijeke</i>		79.3	
UKUPNO:	29686	296.9	100.00

Izvor: Zavod za urbanizam Općine Tuzla

Analiza prostora po namjenama općine Tuzla ukazuje da po namjeni najviše ima šumskih (41.24 %) i poljoprivrednih površina (40.16 %).

Prilog broj 2: Statistička procjena broja stanovnika i domaćinstava na području općine Tuzla, 31.12.2006. godine

Red broj	Mjesna zajednica	Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Urbano područje		Ruralno područje	
				Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Broj stanovnika	Broj domaćinstava
1.	Batva	12.000	4.000	12.000	4.000		
2.	Brčanska Malta	8.300	2.615	8.300	2.615		
3.	Breške	670	221			670	221
4.	Bukinje	5.290	1.385			5.290	1.385
5.	Centar	3.350	1.007	3.350	1.007		
6.	Dobrinja	2.380	770			2.380	770
7.	Dokanj	2.106	640			2.106	640
8.	Donja Obodnica	1.084	350			1.084	350
9.	Dragunja	1.136	365			1.136	365
10.	Gornja Lipnica	1.509	541			1.509	541
11.	Gornja Obodnica	351	157			351	157
12.	Gornja Tuzla	4.550	1.455			4.550	1.455
13.	Grabovica	1.750	540			1.750	540
14.	Husino	3.089	932			3.089	932
15.	Jala	2.500	600	2.500	600		
16.	Kiseljak	4.770	954			4.770	954
17.	Kreka	6.120	2.065	6.120	2.065		
18.	Kula	1.500	512	1.500	512		
19.	Lipnica	1.414	506			1.414	506
20.	Ljepunice	2.444	763			2.444	763
21.	Ljubače	1.520	460			1.520	460
22.	Mejdan	1.125	422	1.125	422		
23.	Mosnik	6.820	2.235	6.820	2.235		
24.	Mramor	2.514	701			2.514	701
25.	Novi Grad I	4.696	1.598	4.696	1.598		
26.	Novi Grad II	2.200	493	2.200	493		
27.	Par Selo	2.750	780			2.750	780
28.	Pasci Gornji	3.280	1.330			3.280	1.330
29.	Požarnica	702	377			702	377
30.	Simin Han	7.172	1.793			7.172	1.793
31.	Sjenjak	9.440	2.336	9.440	2.336		
32.	Slatina	6.120	2.040	6.120	2.040		
33.	Slavinovići	16.120	4.030	16.120	4.030		
34.	Solana	5.728	1.432	5.728	1.432		
35.	Solina	7.135	1.954	7.135	1.954		
36.	Srednja Lipnica	446	187			446	187
37.	Stari Grad	5.760	1.713			5.760	1.713
38.	Ši Selo	11.972	3.392	11.972	3.392		
39.	Šićki Brod	6.745	1.792			6.745	1.792
40.	Tušanj	6.000	2.000	6.000	2.000		

	UKUPNO:	174.558	51.443	111.126	32.731	63.432	18.712
	% učešće	100%	100%	63,66%	63,63%	36,34%	36,37%

Prilog broj 3: Pregled kvalifikacione strukture zaposlenih i nezaposlenih osoba na području općine Tuzla

	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV	Ukupno
Zaposleni	4.843	1.405	9.657	355	1.814	5.454	1.123	2.171	26.822
	18,06%	5,24%	36,00%	1,32%	6,76%	20,33%	4,19%	8,09%	100,00%
Nezaposleni	646	264	5.746	4	273	7.048	416	4.760	19.157
	3,37%	1,38%	29,99%	0,02%	1,43%	36,79%	2,17%	24,85%	100,00%

Izvor: Federalni zavod za statistiku Sarajevo, mart 2007. godine, i Zavod za statistiku Tuzla, juni 2007. godine

Prilog broj 4: Prirodno naslijeđe u ruralnom dijelu općine Tuzla

Naziv	Vrsta	Općina
Termalni izvor Slavinovići	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Ilinčica	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Tuzlanski kiseljak	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Majevička Greda	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Vršani	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Kicelj	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Pilipova voda	Hidrografski značaj	Tuzla
Gradovrh	Pejzažno-parkovne površine	Tuzla
Ban Brdo	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Stara Majeвица	Zaštićeni pejzaž	Tuzla
Jezero Modrac	Hidrografski značaj	Tuzla, Lukavac, Živinice

Izvor: Zavod za urbanizam Općine Tuzla

Prilog broj 5: Pregled objekata kulturno-historijskog naslijeđa u ruralnom području općine Tuzla

Naselje	Naziv
Gornja Tuzla	Turbe
Vršani	Objekti ambijentalnog značaja
Tuzla	Nekropola stećaka Gradovrh, Solina
Morančani	Katolička crkva Sv. Jurja
Gornja Tuzla	Barutana
Breške	Katolička crkva "Uznesenja Gospina"
Lipnica Srednja	Kapela Gospe Lipničke
Grabovica Gornja	Kapela Sv. Ante
Ljepunice	Kapela na katoličkom groblju
Dragunja Donja	Kapela Sv. Ante
Dragunja Donja	Mađarsko groblje
Kovačevo Selo	Pravoslavna crkva
Tuzla	Franjevački samostan Solina-Gradovrh
Husino	Spomen Husinskim rudarima
Obodnica Donja	Vodenica
Gornja Tuzla	Magaza
Petrovice Donje	2 osamljena stećka
Gornja Tuzla	Hadži Iskenderova ili Čaršijska džamija (Atik)
Gornja Tuzla	Bijela ili Sagrdžijina džamija
Gornja Tuzla	Hadžimehmedovića kuća sa istakom
Par Selo Gornje	Srednjevjekovno utvrđenje Krešića Gradina
Pasci Donji	Vodenica
Breške	Nekropola stećaka Stare kuće
Gornja Tuzla	Zgradačka ili Amila Alije džamija
Plane	Osamljeni stećak Rasovac
Tuzla	Prahist. nekropola Srebro, Solina
Tuzla	Prahist. gradina Gradovrh, Solina
Gornja Tuzla	Neolitsko naselje gradinskog tipa Grad
Gornja Tuzla	Prahistorijsko naselje Gornja Tuzla 1
Husino	Nekropola stećaka Okučnica
Gornja Tuzla	Prahist. naselje Drakčanska Meraja
Kovačica	Nekropola stećaka
Husino	Nekropola stećaka Husino
Mramor	Osamljeni stećak Kaurško groblje

Tetima	Srednjevjekovni nadgrobnji spomenik Potkućnica
Tetima	Nekropola stećaka Zanaga
Dokanj	Nekropola stećaka
Čanići	Šehidsko turbe
Tuzla	Prahistorijsko naselje Solina
Kosci	Vodenica
Gornja Tuzla	3 stambena objekta u Gornjoj Tuzli osmanski
Ljepunice	Stambeni objekat
Par Selo Gornje	Prahistorijska gradina
Husino	Stambeni objekat
Gornja Tuzla	Potok ili Hadži Bajazidova džamija
Lipnica Donja	Stambeni objekat
Mihatovići	vodenica
Lipnica Gornja	Vodenica
Cviljevina	Vodenica
Dokanj	Vodenica
Breške	Vodenica
Gornja Tuzla	Potur ili Hadži Husejinova džamija
Lipnica Donja	Šehidsko groblje
Kovačica	Vodenica
Dragunja Donja	Šehidski nišani
Kovačevo Selo	Vodenica
Čaklovići Gornji	Pravoslavno groblje
Dokanj	Katoličko groblje
Lipnica Gornja	Katoličko groblje
Husino	Katoličko groblje
Par Selo Gornje	Katoličko groblje
Svojtina	Katoličko groblje
Rapače	Kužni grob
Požarnica	Vodenica
Gornja Tuzla	Bugilovića kuća (osmanski period)

Izvor: Izvor: Zavod za urbanizam Općine Tuzla